

DOI: 10.53474/ad.1199694

**TEREKE KAYITLARI IŞIĞINDA 1768-1774 OSMANLI-RUS
SAVAŞI'NA DAİR BİR GÖZLEM: CEPHEDE ÖLENLER, HUKUKİ
SÜREÇLER VE KADIN¹**

Nuray URKAÇ GÜLER

İslam Araştırmaları Merkezi

nurayurkac@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-9221-1101>

ÖZ

Yenilgi ile sonuçlanan 1768-1774 Rus Savaşı, Osmanlı Devleti'nin önemli toprak parçasına ve Avrupa'da prestij kaybına uğradığı bir dönüm noktasıdır. 20. yüzyıldan itibaren savaşların toplum üzerindeki etkileri basın, görsel malzeme, edebi ürünler ve resmi belgeler aracılığıyla tespit edilebilmekte iken 18. yüzyıl Osmanlı savaşlarının sosyal arka planını anlamaya yönelik malzeme oldukça sınırlıdır. Bu anlamda Osmanlı tarihinin sosyal yönüne de ışık tutabilecek en önemli kaynaklardan biri Şerhiyye Sicilleri'dir. Savaşın sosyal yönünün ele alınacağı bu çalışmada sicil kayıtlarından yola çıkılarak savaşta ölen/şehit düşen bazı askerlerin mahkemeye yansıyan davaları incelenmiş olup, savaşın arka planında gerçekleşen toplumsal olaylar, Kısmet-i Askeriye Şerhiyye Sicilleri ışığında değerlendirilmiştir. Sicil kayıtlarına göre cepheye 1594'ü bulan ölümlerin ardından gelişen hukuki süreçler ve devamındaki hadiseler mercek tutulmuştur. Savaşa İstanbul'dan katılanların cepheye vuku bulan vefatlarından sonra gelişen hukuki işleyiş, onlara ait eşyaların İstanbul'a aktarımı ve burada devam eden muameleler ekseninde, ailenin sorumlusu olarak kadınların rolleri öne çıkmaktadır. Cepheye ölenlerin özellikle eşleri bu aşamalarda önemli görevler icra etmekte, geride kalan mirasın paylaşımının getirdiği vasi olma, alacak-verecek, satış ve ticari bir takım işlemlerin içerisinde yer almakta idiler. Bu görev dağılımında kadınların sorumluluk paylarının oldukça büyük olduğu gözlenmiştir. Cepheye ölen ve kimsesi olmayan erkekler, yakınlarına ulaşamayan kişilere ait eşyalar ise devletin resmi birimleri ve memurları tarafından korunmakta ve hukuki takibi yürütülmekte idi. İstanbul dışından savaşa katılanların da ölümlerinden sonra ailelerin İstanbul'a gelerek onlara ait eşyayı teslim alması savaşın sosyal yansımaları olarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tereke Kayıtları, Osmanlı-Rus Savaşı, Kadın

**AN OBSERVATION REGARDING OF 1768-1774 OTTOMAN-RUSSIAN WAR
IN THE LIGHT OF THE TEREKE RECORDS: THE DEATH ON THE
FRONT, THE JURAL PROCESSES AND THE WOMAN**

ABSTRACT

The 1768-1774 Ottoman-Russian War is a critical war that caused significant territorial losses and loss of prestige in Europe with the defeat of the Ottoman Empire by Russia. While the effects of wars on society since the 20th century can be determined through the press, visual materials, literary products and official documents, the material for understanding the social background of the 18th century Ottoman wars is quite limited. In this sense, one of the most important sources that can shed light on the social aspect of Ottoman history is the Court Records. In this study, in which the social aspect of the war will be discussed, the cases of some soldiers who died / martyred in the war, which were reflected in the court, were examined based on the registry records, and the social events that took place in the background of the war were evaluated in the light of the Kısmet-i Military Court Registry. According to the registry records, the legal processes that developed after the deaths of 1594 at the front and the events that followed were scrutinized. In the axis of the legal process that developed after the deaths of those who participated in the war from Istanbul in the front, the transfer of their belongings to Istanbul and the ongoing treatment there, the roles of women as the responsible of the family come to the fore. Especially the spouses of those who died at the front were performing important duties at these stages, and they were

¹ Çalışma, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalında gerçekleştirilen "Savaş Döneminde Kadın ve Aile: 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi'nde İstanbul" adlı doktora tezi kapsamında üretilmiştir.

involved in certain transactions such as guardianship, receivables and payables, sales and commercial transactions brought about by the sharing of the remaining heritage. It has been observed that the share of responsibility of women in this distribution of duties is quite large. The belongings of the unaccompanied men who died at the front, and the belongings of the people whose relatives could not be reached, were protected by the state's official units and officials and their legal proceedings were carried out. After the death of those who participated in the war from outside of Istanbul, the families' coming to Istanbul and receiving their belongings are discussed as the social reflections of the war.

Keywords: Tereke Records, Ottoman-Russian War, Woman

GİRİŞ

1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı tarihinde siyasi ve askerî açıdan bir dönüm noktası teşkil eder. Avrupa'da büyük prestij kaybına sebep olan savaşın sonrasında Osmanlılar kendi devlet yapıları ile ilgili birçok sahada değişim kararı almışlardır. Savaş askerî ve siyasi açılardan çok çeşitli çalışmalara konu olmuş ve değerlendirilmiştir (Aksan, 1997, 130-135: Hammer, 1991, 539-541: Findley, 2011, s. 92: İlgürel, 1997, s. 61: Şakul, 2001, 534: Nicolle, 2013, s. 40: Demir, 2012). Bu çalışmada ise savaşın sosyal arka planına dikkat çekilecektir. Savaş bu yönü ile Savaş Döneminde Kadın ve Aile: 1768-1774 Osmanlı Osmanlı-Rus Harbi'nde İstanbul isimli doktora çalışmasında incelenmiş olup burada savaş sırasında vefat eden askerlerin ölümünden sonra cephede ve İstanbul'da cereyan eden hukuki süreçleri ve bu süreçte kadınların rolleri değerlendirmiştir.

Bu çalışmanın amacı bir savaş sırasında erkeklerin ölümünün ardından gelişen hadiseler, eşleri yahut ailedeki diğer kadın bireylerin dâhil olduğu sosyal ve hukuki meselelerin incelenmesi ile alakalıdır. Osmanlı savaşları içerisinde savaşın sosyal yönünü değerlendiren çalışmalar genellikle I. Dünya Savaşı ile ilgili olarak yapılmış olmakla beraber 18. yüzyıla dair benzer bir araştırma bulunmamaktadır (Karakışla, 2015: Mahir Metinsoy, 2017). Başarısızlıkla sonuçlanan 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı kurumlarında birtakım reform tasarılarının uygulanmasına ve yenileşme hareketlerinin hızlanmasına sebep olmuştur. 1768-1774 Savaşı'nın sonuçlanması Osmanlı Devleti içerisinde modernleşme döneminin başlangıcı olarak kabul edilmiş kritik bir savaştır. (Aksan, 1997, s. 1). Bu bağlamda bir dönüm noktası teşkil eden bu iki savaştan birinin 18. yüzyıl diğerinin 20. yüzyılda yaşanmış olması çalışma kaynaklarını birbirinden ayırmaktadır. İncelediğimiz savaş dönemine ait kaynaklar, modern dönem savaşların kaynaklarından çok daha sınırlı olup konunun işlenişini, yöntem ve yaklaşımını farklı kılmaktadır. 20. yüzyıl savaşlarının toplum üzerindeki etkisini basın-yayın, roman, kişilere ait röportajlar ve görsel malzeme gibi çok çeşitli haber kaynaklarından okumak mümkünken bundan önceki dönemlerin birincil kaynakları yalnızca devletin tuttuğu resmi kayıtlar ile sınırlıdır. Bu sebeple dönemin gerçeğini bütün yönleriyle anlamının ve yansıtanın daha ileriki yüzyıllara göre çok daha zor olduğu açıktır.

Osmanlı-Rus Savaşı'nın birincil kaynakları hiç şüphesiz döneminde yazılmış kroniklerdir. Bu dönemde yazılan eserlerden bazılarının yazarları bu savaşa katılmış, verdikleri bilgilere bizzat şahitlik etmiş, olayın içinde bulunup yaşamışlardır. Savaşı ve genel olarak dönemin İstanbul'u hakkında bilgi veren bu eserler siyasi ve askerî tarihin çok önemli resmi kaynaklarıdır (Ahmed Resmi Efendi, 2011: Kesbi, 2002: Mehmed Hasib, 1993, Vasıf Ahmed Efendi, 2020: Şemdanizade, 1980: Enveri, Sadullah Efendi, 2000: Mahmud Sabit, 1965-66). Fakat savaşın arka planını inceleyen bu çalışmayı aydınlatan herhangi bir bilgi bu kaynaklarda yer almamaktadır. Dolayısıyla çalışmamızın birincil malzemesini, orijinaleri yakın zamana kadar İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi'nde bulunan Şeriyye Sicilleri ve BOA'da bulunan dosya ve belgeler oluşturmaktadır. Bu araştırma, Kısmet-i Askeriye, Üsküdar, İstanbul, İstanbul Bâb Şeriyye Sicillerinden ve bazı BOA kayıtlarından tespit edilen belgeler ışığında yapılmıştır.

Bu sosyal tarih çalışmasında, metodolojik olarak mikrotarih yaklaşımına göre hareket edilmiştir. Mikrotarih yaklaşımı, ayrıntılardan yola çıkarak yaşanmış olayların açıklığa kavuşturulmasıdır. Bu mikroskobik inceleme ile ayrıntılara nüfuz ederek daha önce görülmemiş dinamiklerin ortaya çıkarılması hedeflenmektedir (Muir, 2006, s. IX). Bu araştırma süresince 18. yüzyılda savaş döneminde ortaya çıkan kayıtların doğrudan ve satır arası verdiği bilgiler, bu çalışmanın içeriğini oluştururken yöntemini de belirleyen bir unsur olmuştur. İstatistiksel verilerle hareket edilen çalışmada kişisel hikâyeler de önemsenmiş ve metnin ana unsurları tespit edilmiştir. Daha açıkçası

kişiler örnek seçilerek onların mahkemeye yansıyan tecrübeleri İslam hukuku, hukuk pratikleri ve günün şartları içerisinde konumlandırılmaya ve anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

Savaşın arka planında vuku bulan hadiseleri incelemeyi amaçlayan bu çalışma için birinci el kaynaklar çok sınırlı olup tarihçiler ancak arşiv kayıtlarından dolayı olanları belgelemek zorundadır. Bu anlamda incelenen mahkeme kayıtlarındaki her bir ifade, döneme ait ipuçları vermekte ve bunlardan yola çıkılarak çeşitli varsayımlar ortaya konulmaktadır. Bu varsayımları ortaya atarken tekrar eden hadiseler, istatistiksel veriler ve belgelerde kullanılan ifadeler önemli bir gösterge olarak kabul edilmiş ve sorular sorulmuştur. Bazen sorular, bir sonuca bağlanmışken kimisi de yalnızca tartışma halinde kalmıştır. Öne çıkan, tekrar eden ve dikkati çeken hususlar belirlenerek sınıflandırılmıştır.

Bu çalışmada savaşın devam ettiği dönemde İstanbul'dan savaşa katılanların mahkemeye yansıyan davaları tespit edilerek 1768-1774 yılları arasında Kısmet-i Askeriye Şeriyeye Sicilleri'nde savaştan bahseden ifadeler (ordu-yı hümayun/sefer-i hümayun/Moskof seferi) taranmış ve 1705 kayıt ortaya çıkarılmıştır. Bunların içerisinde 978 kayıta kişilerin meslekleri belirtilmiştir. Beş başlık altında toplanabilecek olan bu meslekler ve savaşa katılanların sayıları şu şekildedir: 409 bürokrat, 360 asker, 8 asker-esnaf, 30 ilmiye mensubu, 192 orducu esnafı.

Bu hukuki süreçlere geçmeden önce savaşa giden erkeğin geride bıraktığı ailenin yapısına, ailedeki üyelerin kimler olduğuna değinmek gerekir. 18. yüzyılın üçüncü çeyreğinde sıradan (orta halli ve fakir) bir Osmanlı ailesi genellikle çekirdek bir yapıya sahip olduğundan bir erkek, karısı ve çocuklarını evde yalnız bırakarak savaşa gitmekteydi. Kayınpeder, kayınvalide ya da kayınbiraderlerin aynı ev içerisinde olmadığı bu yapıda kadınlar kocaları olmadan çocukları ile birlikte geçinmeye çalışmakta, geçinemediği durumda devletten destek almaktaydı. Diğer taraftan varlıklı ailelerde durum biraz daha farklı idi. Bu ailelerde daha çok geniş aile yapısı geçerli olduğundan kadınlar mahkeme ile olan muamelelerini evdeki erkekler ya da hizmetlileri aracılığıyla görmekteydi. Bu ailelerin kadınları, kocalarının yokluğunda geçim sıkıntısı yaşamadığından bu anlamda mahkemeye müracaatlarına pek rastlanmamıştır. Aynı şekilde kocalarının geride bıraktıkları sorumlulukları daha çok evdeki erkekler aracılığıyla yürütmekteydiler. Bu sorumluluklar daha ziyade cephede bulunan erkeğin İstanbul'da yürütülen davalarına vekillik, ölümünde terekesine vasilik ve çocuklarının geçimini sağlamak ve bu görevlerin gerektirdiği alacak-verecek, satış ve bazı ticari işlemleri içine almaktadır (Urkaç Güler, 2020, s. 110-138).

Çalışmaya konu teşkil eden bu savaşta vefat eden bir askerin ölümünden itibaren Osmanlı hukukunun klasik ve geleneksel süreçleri devreye girmekte ve öncelikle savaş esnasında ölenlerin cephede buldukları mal varlıkları tespit edilmekteydi. Bu süreçler ordu kadıları tarafından başlatılmakta, tespit edilen mal varlığı orduda satılarak elde edilen para ailesine ulaştırılmaktaydı. Ailenin sorumlusu olarak kocasına ait eşyayı teslim alan kadınlar, İstanbul'da devam eden hukuki işleyişin de başrolünde yer alıyordu. Bu süreçlerin içerisinde yer almayan kadınlar ile cephede ölüp de tereke sahiplerinin tespit edilemediği kişiler ayrıca değerlendirilmiştir.

SAVAŞ MEYDANINDA ÖLÜM VE SONRASI

Kişi savaş meydanında öldüğünde ya da şehit olduğunda* cepheye yakın bir bölgeye defnedilmekteydi. Evliya Çelebi katıldığı bir seferde şehitlerin toplu olarak yıkayıp civarda bulunan şehitler mezarlığına defnedildiğini ifade etmektedir (Çelebi, 2011, s. 369). Bundan sonra yapılan işlemlerin başında kişinin yanında bulundurduğu eşyaları ve parasının tespit edilip sayılarak bir hesabının çıkarılması geliyordu. Ölen kişinin mallarının dökümü ordu kadısı* tarafından yapıldıktan

*Belgelerde, cephede ölenlerin tamamının şehit düşmediği büyük bir kısmının vefat ettiği kayıtlıdır. Bu konu için detaylı olarak bkz. Urkaç Güler, 2020, 188-192.

*Savaşta kadınların görev yapmakta olduğu şu ifadelerden anlaşılabilir: “*Hatta bundan akdem ordü-yı hümayün kadısı Ahmed Efendi b. Mehmed*”. KA ŞS, 376/94b-3 (20 Za. 1187). “*Ordu kadısı defteri derününde olan mikdârât-ı eşyâ yekûnu cem'an 3 yük 43.606 akçe*” şeklindeki ifadelerden öncelikle cephede ölen kişilerin eşyaları kadı defterlerine kaydedilerek zabt altına alınmakta olduğu anlaşılabilir. KA ŞS, 353/129a-2 (15 C. 1185). Ordu kadısı olarak ifade edilen kişiler kazaskerlerdir. Kazaskerler, ordu kadısı olarak görev yapmaktadırlar. Görevleri kuruluş yıllarında sadece seferlere katılarak ordudaki askeri, hukuki sorunları çözmekle sınırlıydı. İlerleyen yüzyıllarda seferler dışında da görev yapmaya başlayan

sonra deftere kaydedilerek satılıyordu.² Bu satıştan sonra elde edilen paralar bir kese içine konularak mühürleniyordu. Bu terekenin kaydının tutulduğu defter de bahsi geçen keseye konulmaktaydı ve ailesine teslim edilmek üzere İstanbul'a gönderilmekteydi.³

Davalarda geçen çok detaylı ifadeler bu devir işlemlerinin nasıl gerçekleştiği hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Vefat edenin kesesini yakınlarında bulunan bir görevli asker ya da bir meslektaş İstanbul'a gelerek ailesinden bir üyeye, çoğunlukla da eşine teslim ediyordu (KA ŞS, 381/121a-2: 376/21b-1: 372/83b-5). Cephe arkadaşının parasını teslim alan kişi ordu kadısı tarafından terekenin vasisi olarak atanıyordu (KA ŞS, 368/77b-1). Mesela bir Sadrazam mektupçu halifesinin vefatında malını aynı kalemde halife bir memur Hafız el-Hac Mehmed Efendi b. Mustafa teslim almış ve 29 Ekim 1774'te İstanbul'daki ailesine teslim etmişti (KA ŞS, 383/97a-1). Yine Mukabele Kalemi'nde halife olan Şeker Ahmed Efendi b. Mustafa'nın kesesini de ailesine teslim eden yine bir Mukabele Halifesi Bakizade İsmail Efendi idi (KA ŞS, 378/84b-3). Cephe arkadaşının mallarına vasi atanan kişi bazen vekili aracılığıyla merhuma ait parayı ailesine ulaştırmaktaydı. Yazıcı İbrahim Efendi b. Abdülğani'nin cephede vefatından sonra mallarına atanan vasi Kebedar es-Seyyid Osman Efendi vekili el-Hac Mustafa Efendi aracılığıyla keseyi karısına ulaştırmıştı.⁴

Terekeye vasi ataması yapıldıktan sonra keselerin cepheden İstanbul'a transferinde birden fazla kişinin görev aldığı görülmektedir. Kayıtlarda geçen ifadelerden bu süreçte askeri menzillerin* de rol aldıkları nüzul kâtiplerinin isimlerinin ilgili kayıtlarda geçmesinden anlaşılmaktadır.⁵ Bu hususu aydınlatıcı bir kayda göre vefat eden Üsküdar Valide Camii kâtibi Salih Efendi b. Hasan'ın ölümü ve mallarının İstanbul'a aktarılması ile ilgili daha detaylı bilgiler bulunmaktadır. Salih Efendi vefat ettikten sonra terekesine ait mallarının hesabı yapıp kadı tarafından zapt edildikten sonra nüzul kâtibi olarak görev yapan Süvari Mukabelecisi* Abdülkerim Efendi mühürlenmiş kese içinde bulunan bu terekenin kaydedildiği defteri ve satıştan elde edilen parayı kapı çukadarı Zaim İsmail Ağa b. Abdullah'a teslim etmişti; o da bu keseyi İstanbul'a aktarması için Abdi Efendi'yi vekil tayin etmişti. Abdi Efendi ise zikredilen keseyi İstanbul'a gelerek Üsküdar'da Yeni Hamam yakınında oturan Abdülkerim Efendi'nin damadı Mehmed Ağa b. Süleyman'a bırakmıştı. Son olarak Salih Efendi'nin karısı Hamide Hatun kocasından kalan bu keseyi 1 Mart 1774'te Mehmed Ağa'dan teslim aldı (KA ŞS, 370/12b-2). Burada dikkati çekilmesi gereken nokta, keseyi teslim alan her bir kişinin

kazaskerler, İlmiye sınıfı içerisindeki kadı ve müderrislerin tayin, azil ve diğer işlemleri ile de uğraşmaya başladılar (İpşirli, 2022, s. 142).

²Ordu mahkemesinde kaydedilen bilgilere göre kişilerin cephede buldukları terekeleri burada satılmaktaydı. (Can, 2022).

³KA ŞS, 370/12b-2 (05 S. 1187). “*meblağ-ı mezbur 110 kuruş ve devât-ı merkûmu memhûr(mühürlü) bir kîse derûnunda mahfûz defterleri bana tamâmen def' ve teslim....*” ya da bu mühürlenmiş ve kadı tarafından işlem görmüş defterlerin bir başka ifadesi de “*müteveffâ-yı mezbûrun bâ-defter-i kadı-yı ordû-yı hümayûn sahhü'l-bâki olan*” şeklindedir. KA ŞS, 381/121a-3 (08 B. 1188).

⁴KA ŞS, 368/77b-1 (21 L. 1185). Buna dair başka kayıtlar için bkz. KA ŞS, 368/43b-1 (23 M. 1187), 376/21b-1 (20 Ş. 1187).

*Askeri menziller, ordunun yiyecek ve içeceğinin temininde, özel haberleşmelerde ve kısmen de olsa ticari mal naklinde kullanılmıştır. Yurtdışından gelen elçiler de bu menzillerde ağırlanıyordu. Halaçoğlu (2002), s. 39, 43. Sefer zamanı menzillerin kurulması, bu yerleri yaşam alanı haline getiriyor, reaya gelip burada mallarını satıyordu. Aykut, 1983-84, s. 184. İstanbul'dan orduların kurulduğu savaş mevzilerine kadar yol boyunca kurulan menzillere askerin ihtiyaçlarını karşılayacak bazı levazımın alındığı bölge mahkemelerine gönderilen hüccetlerde görülmektedir. BOA, AE.SMST.III, 242/19299 (29.12.1184).

⁵Ordu sefere çıktığında nüzl eminleri önden giderek konak yerleri hazırlamaktaydı. Konak yerlerinin işlevi ordunun iâsesi, hayvanlara yem sağlanması gibi yükümlülüklerdi. Bu konak yerlerinde görevli nüzl eminlerinin yanında nüzl katipleri de görev almaktaydı. İşbilir, 2007, s. 311. Nüzl için ayrıca bkz. Redhouse, 1996, s. 2079. Sefer üzere olan ordunun Kırkkilise'ye varıncaya kadar yol üzerindeki her menzilde menzil işlerinin yürütülmesi ile ilgili bir emir. BOA, TS.MA.e, 695/26 (11.07.1183). C..AS., 1160/51648, C..AS., 205/8806, C..AS., 189/8170; TS.MA.e, 519/21 (25.02.1184). Sefer zamanı yaklaşırken savaş güzergahlarına kadar yol üzerine menziller kurulmaktaydı. Zamanın taşıt imkânları, günlük yürüyüş takatı bakımından bu konak yerlerinin seçimi önemli bir meseleydi. Yol güzergahında orduya konaklayacak genişlikte bir yer bulmak, bunu günlük yürüyüş takatına uygun yere düşürmek ve bu yerde su bulunmasına dikkat etmek gerekiyordu. Sahillioğlu, 1965, s. 1. Bu konu hakkında ayrıca bkz. Urkaç Güler, 2022, s. 148.

*Süvari mukabele kalemi Maliye kalemlerinden olup süvarilerin maaş işlemlerinin yürütüldüğü birimdi. Özcan, 2012, s. 61. Kayıttaki bu bilgiden kişilerin nüzul katipliği dışında aslı meslekleri olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum nüzul katipliğini geçici olarak yürüttüklerini düşündürmektedir. Yine başka bir kayda göre ordu-yı hümayunda bakkal kasapbaşı el-hac Ali Ağa b. Abdullah savaşta nüzul emini olarak görevlendirilmişti. KA ŞS, 353/27a-2 (05 M. 1185).

geçici olarak vasi atanmasıdır. Yine savaşta ölen Humbaracı Ocağı'nda görevli Alay Çavuşu es-Seyyid Osman Çavuş Ağa b. Ebubekir'in mallarının kadı defterine kaydedildiği ve aileye devredilmesinde birden fazla kişinin rol aldığı görülmektedir. es-Seyyid Osman Çavuş'un kesesi, sırayla topçu çavuşlarından Mustafa Çavuş Ağa b. Mehmed ve vekili çukadar Hasan Ağa b. Mehmed, yazıcısı Muhzırağa Halil Efendi, İstanbul ağası Mustafa Ağa b. Hüseyin'e elden ele ulaştırılarak 23 Eylül 1773 tarihinde Salyaneci Ahmed Ağa tarafından ailesine teslim edilmişti (KA ŞS, 372/82b-3).

Terekeye ait kesenin sahibine ulaştırılmasında bir başka sorumlu Beytülmal (devlet hazinesi) eminiydi. Bazen kişi savaş meydanında öldüğünde buradaki terekesinin satışından sonra Beytülmal eminleri zabt edip ailesine ulaştırıyorlardı (KA ŞS, 381/121a-2). Ölenin ailesinin tespit edilemediği ya da savaş meydanında onu tanıyan birinin bulunmadığı durumlarda Beytülmal ölenin mallarına ait parayı devralıyordu. Bu durumu "*Zevcim ordû-yı hümâyûnda hîn-i fevtinde zâhirde vâris-i ma'rûfu olmayıp ol tarîkde malları beytûlmâl olmak üzere*" ya da "*fevtinde yanında terekesi olub tâife-i mezkûrun bilâ-vâris emîni olan fahrû'l-akrân Osman Ağa...*" ifadelerinden tespit edilmektedir (KA ŞS, 376/21b-1). Asiye Hatun bt. Mehmed Ağa, savaşta ölen kocasının kesesini "*orduda zâhirde vârisi ma'rûfu olmadığından*" dolayı devralan Beytülmal'den teslim almıştı.⁶ Yine bir başka kayda göre savaşta vefat eden Berber Hüseyin Efendi b. Mehmed'in kesesini devr alan Beytülmal memuru Osman Ağa b. Veliyüddin, İstanbul'daki ailesine teslim etmişti (KA ŞS, 381/121a-3). Kayıtların verdiği bilgiye göre cephede ölenin eşyalarına Beytülmal memuru el koyarken İstanbul'da yerine vekil tayin ettiği Beytülmal memuru keseyi ailesine teslim ediyordu. (KA ŞS, 376/25a-2). Her bir ocağın ayrı bir Beytülmal emini olduğu "*ordû-yı hümâyûnda dergâh-ı âlî çavuşlarının beytûlmâl emîni*", ya da "*ordû-yı hümâyûnda dergâh-ı âlî yeniçerileri beytûlmâl emîni olan fahrû'l-akrân Osman Ağa b. Veliyüddin*" şeklindeki ifadelerden anlaşılmaktadır (KA ŞS, 376/25a-2).

Terekelere ait keselerin ailelere teslim edilemediği ya da teslimin geciktiği durumlarda ölenin ailesi mahkemeye başvurarak merhumun kesesini teslim almak istiyordu. Hatta kişiler bazen kimden teslim alacağını bilip isim zikrederken bazen terekeye el koyan kim ise ondan talep ettiğini bildiriyordu. Örneğin Ümmü Gülsüm savaşta ölen kocasının mallarını Silahdarbaşı Ağa'dan talep ediyordu (KA ŞS, 344/6a-2). Fatıma Hatun bt. Ahmed isimli bir başka kadın da kocasının mallarını mahkemeden talep ederken malları kimin devraldığını bilmediğinden kocasının *mallarına "vâziu'l-yed olanlardan"* istiyordu (KA ŞS, 378/38a-4). Bazen ölen askerinin tereke mallarının mahkeme defterine noksan kaydedilerek satıştan sağlanan paranın eksik teslim edildiği olurdu. Örneğin İsmail b. İsmail, Ümmü Gülsüm isimli kadına kocasından kalan mallarına ait parayı eksik teslim etmişti. Ümmü Gülsüm bu nedenle teslim aldığı malların listesini mahkemeye sunarak noksan olanları İsmail'den talep etmişti. Fakat İsmail kadının suçlamalarını reddetmiş ve bu eşyaların olmadığını iddia etmişti. Uzun tartışmalar sonucunda İsmail, Ümmü Gülsüm'e 5 kuruş vermeyi kabul etmiş, aralarındaki dava sonuçlandırılmıştı (KA ŞS, 366/47a-2).

Savaşta ölenlerin terekelerine ait keseler ailelerine ulaştırıldıktan sonra İstanbul'daki eşyalarının da ayrıca kaydı tutulurdu. Düzenlenen terekelerde kişilerin alacak ve borçları hesaplanıp mahsup edildikten sonra miras taksimleri yapılırdı. Bu işlemlerin yürütülmesi için öncelikle terekeye bir vasi atanmakta ve vasi ölenin tüm mallarının, borç ve alacaklarının sorumluluğunu üzerine almaktaydı. Vasinin ilk görevi, mirasın taksim edilmesini sağlamaktı. Vasiyetle tayin edilmiş olan vasi aynı zamanda mirasçıların da temsilcisiydi ve mirası onlar adına idare ediyordu. Kadının denetimi altında olan vasinin sorumluluk alanı geniş değil aksine sınırlıydı. Kadı, vasi ehliyesizse yahut dürüst değilse yani gerektiği durumlarda onu azletme yetkisine sahipti (Schacht, 1986, s. 179).

HUKUKİ SÜREÇ VE KADININ ROLÜ

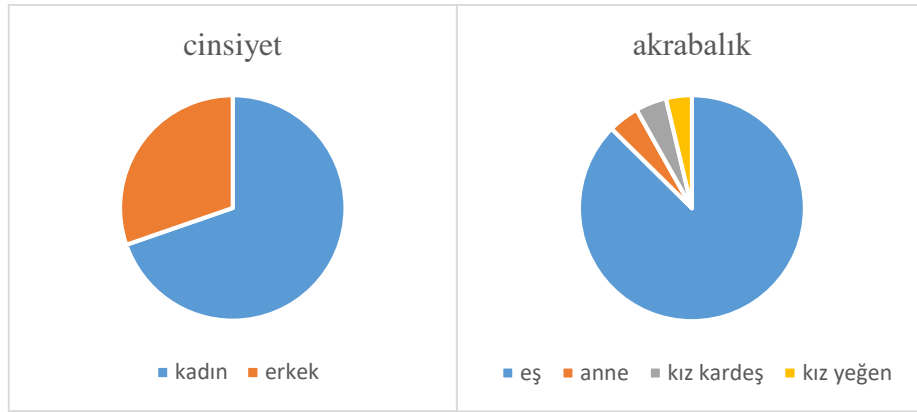
Cephede bir erkeğin ölümünden sonra burada gerçekleşen hukuki işlemler ve malların İstanbul'a aktarılmasından sonra ailelerin dahil olduğu hukuki işlemler de başlamış oluyordu. Bu noktada kayıtlara yansıyan ilk görev cepheden aktarılan keselerin yakınları tarafından teslim alınmasıydı. Bu

⁶KA ŞS, 376/21b-1 (20 Ş. 1187). Benzer örnekler için bkz. KA ŞS, 376/21a-2, 21b-2 (20 Ş. 1187).

aşamada, terekenin vasiliğini üstlenmede ve buna dair gerekli işlemleri yürütmede özellikle ailenin sorumlusu olarak eşler merkezi bir rol üstlenmişti.

Cephede bir ölüm sonrasında İstanbul'daki ailelerin görevleri ve mahkemedeki hareketlilikleri terekelere ait keselerin kendilerine ulaştırılması ile başlamış oluyordu. Bu anlamda eldeki veriler değerlendirildiğinde cephedeki yakınlarına ait mal varlığını teslim alan 26 aile bulunmaktadır. Bunların 21'inde teslim alan kişi ölenin karısı, iki kayıтта erkek kardeş, bir kayıтта kız yeğen, bir kayıтта kimliği bilinmeyen bir erkekti. Bir kayıтта ise kişi kimsesiz olduğu için ona ait para Beytülmal'e devredilmişti.⁷

Taranan tereke kayıtlarının çoğunda savaşta vefat eden erkeğin arkasından gerçekleşen hukuki işlemlerin çoğunlukla eşleri tarafından takip edildiği görülmektedir.⁸ İncelenen 219 tereke kaydının 138'inde terekenin vasisi kadındı. 21 kayıтта ise vefat eden kişilerin varisleri olmadığından Beytülmalde görevli memurlar vasi tayin edilmiştir. Dolayısıyla toplam rakam içerisinde 21 kimsesiz erkek çıkarılacak olursa, 198 kaydın 138'inde terekenin vasisi kadın, 60'ında erkektir. Kadınların 118'i savaşta vefat eden erkeğin eşi, 5'i annesi, biri üvey annesi, 6'sı kız kardeşi, biri kızı, biri köle asıllı birinin eski sahibi bir hanım, 5'i kız yeğen ve birisi de kayınvalideydi. 24 tereke kaydında erkeğin karısının hayatta olmadığı, bazılarında ise boşanmış olduğu tespit edilmiştir. Erkek vasiler arasında biri amca, 7'si erkek kardeş, 4'ü eski sahip (köle asıllı olanların), biri oğul, 4'ü de hizmetlidir. Savaşta ölen erkeğin meslektaşı ya da kimliğine işaret edilmeyen 35 erkek vasi de yer almaktadır.

Grafik 1. Terekeye Vasi Olanların Cinsiyet ve Akrabalık Göstergeleri

Bu veriler ışığında şayet ölen erkeğin terekesine atanan vasi eşi ise bu sorumluluk kadının sosyal yaşamla irtibatını sağlayan bir bağ idi. Kadın kocasından kalan malların kontrolünü ve yönetimini sağlamaktaydı. Vasilik ataması yapılırken “*emvâlini ve zimem-i nâsda olan hukûkunu kabz ve hıfza*” ifadesi atanan vasinin, ölen kişinin hakkını ve hukukunu koruması anlamına geliyordu (KA ŞS, 382/60b-2). Kayıtlardan edinilen bilgiye göre bu kontrol ve yönetim terekeyi mahkemeye taşımak, borçları ödemek, alacakları tahsil etmek, ihtiyaç durumunda gayrimenkullerin satışını gerçekleştirmek, ölenin eşya ve nakitlerini toplamak ve eksik olan eşyaları tespit edip mahkemeye sunmak gibi birçok prosedürü içine almaktaydı.⁹ Kadın borç tahsil ederken ya da borç öderken satış işlemlerini gerçekleştirme ya da rehin malı geri alma gibi çeşitli ekonomik ve sosyal aktivitelerin

⁷İKA, KA ŞS, 319/71b-1, 71b-2; 328/49b-2; 344/6a-2; 346/50b-2; 366/47a-2; 368/77b-1; 370/12b-2; 372/49a-4, 82b-3; 376/21a-2, 21b-1, 21b-2, 25a-2; 378/38a-4, 84b-3; 379/29a-4, 50a-1, 52b-4; 380/15b-3, 61b-2, 102b-1; 381/121a-2, 121a-3; 383/69b-1, 78b-1, 97a-1.

⁸ Eşlerin, kocalarına vasi olması onların ölümlerinden önce vasiyetle belirlenmektedir (Bilmen, 1952, s. 180-189). Bu vasi sadece eş değil, bir akraba, bir meslektaş ya da ölen ile aralarındaki ilişkiye dair vurgu yapılmayan bir kişi olabiliyordu.

⁹KA ŞS, 374/72b-2 (03 N. 1187); Terekede eksik eşyaları tespit etmiş olan Mehmed Beşe'nin karısı Habibe Hatun bunu mahkemeye bildirmişti. Diğer örnekler için bkz. ŞS KA 346/66b-3 (17 Za. 1184); 379/62b-2 (3 R. 1188); 381/120b-1 (16 B. 1188); 124b-3 (18 B. 1188); 383/32b-1 (25 C. 1188), 61b-1 (9 B. 1188), 86a-2 (10 Ş. 1188).

içerisinde yer almaktaydı. Üst düzey bir kalem memuru olan Şeker Ahmed Efendi b. Mustafa'nın eşi Aişe Hanım yüksek rütbeli bir ailenin üyesi olarak kocasının savaşa gitmeden önce Esvador v. Markus isimli sarrafa rehin bıraktığı eşyaların bedelini kocasından kalan mal varlığı ile geri ödüyordu.¹⁰ Üst rütbeli ailelerde kadının terekeye vasi atanması ve iktisadi faaliyetlerin içerisinde yer alması kayıtlarda daha az rastlanan bir durumdu. (Urkaç Güler, 2022, s. 110-116).

Belgeler arasında dikkat çekici bir kayıt ise İstanköylü el-hac Ahmed Kaptan b. Mustafa'ya aittir. Ahmed Kaptan Kasımpaşa'dan cepheye katılmıştı. Üç eşi bulunan ve her biri ayrı şehirlerde yaşayan Ahmed Kaptan'ın alacaklıları eşlerinden borçlarını talep etmişlerdi. Ahmet Kaptan'ın toplam borcu 9.846 kuruş (1.181.520 akçe) gibi yüksek bir rakama tekabül etmekteydi. İlk tereke kaydı 23 Aralık 1773 tarihinde Varna'da Terkos nahiyesinde gemiden düşerek boğulduğu esnada gemide tutulmuştur. Burada yine gemide iken mallarına vasi atanan kendi memleketlisi İstanköylü Kara Hüseyin Kaptan b. Mustafa'dan çoğu gemi mürettebatından oluşan alacaklılar borçlarını talep etmekteydi (KA ŞS, 376/55a-1). Bundan sonraki kayıt üç ay sonra Mart'ta düzenlenen İskenderiye'deki karısı Fatıma Hatun bt. Süleyman'ın da isminin anıldığı iki küçük kızlarının vasisinden yine bir denizci tarafından borcu talep edilmekteydi (KA ŞS, 379/39a-1). Altı ay sonra Haziran'da İstanköy'de sakin bulunan eşi Aişe Hatun bt. el-Hac Mustafa (çocuksuz) ve İskenderiye'de bulunan Fatıma Hatun bt. Süleyman'dan İstanköylü alacaklılar borçlarını istiyordu (KA ŞS, 381/18a-2). En son Temmuz ayında düzenlenen terekede ise İstanbul'da sakin bir diğer eşi ve küçük kızları Rabia ve Hatice'nin anneleri ve vasileri Havva Hatun bt. Süleyman Çelebi'den yine alacaklılar paralarını talep etmekteydiler (KA ŞS, 383/39b-1-2).

Bu verilen mahkeme kaydı örneklerinde, ifa edilen görevler ve bu sebeple bir araya gelen aile bireylerinin varlığı, aile içi ilişkiler hakkında ipuçları verirken kadınların içinde buldukları hukuki muamelelerin çeşitlerini de göstermesi bakımından önemlidir. Mesela bir kayıta gelin ve üvey kayınvalidenin birlikte bir eşya satışına tanık olunmaktadır. Bu iki kadın Emine Hatun bt. Mustafa ve üvey kayınvalidesi Hafize Hatun bt. el-Hac Yakup Ağa, bir haffaf (ayakkabı) dükkânına birtakım çizme, papuç, yemeni gibi malzemeleri satmaya götürmüşlerdi. Bu eşyalar Emine Hatun'un savaşa vefat eden kocasının haffaf dükkânına ait malzemelerdi. Emine Hatun'un kayınpederi de yine Özi Kalesi'nde savaşmaktaydı. Bu dükkândaki eşyalar, Emine Hatun'a ve cepheye savaşa bulunan baba Mehmed Ağa'ya kalan hisselerin vekilliğini yapan karısı Hafize Hatun tarafından satılıyordu. Bu kadınlardan birisi vefat eden, diğeri savaşa bulunan kocalarının mallarına vasi ve vekil atanmışlardı. Bu iki kadından biri kocasından kendisine kalan miras hissesini vesayeten, diğeri de kocasına kalan hisseyi vekaleten satıyordu.¹¹ Yine bir kayıta bir anne, kızı ile birlikte ölen kocasının dükkân hissesini ortağına satmaktaydı. Cepheye vefat eden Kaymakçı Hasan Ağa b. Mustafa'nın Dimitri isimli bir gayrimüslim ile, Dölbentçi Sokağı'nda işlettiği Kaymakçı dükkânı bulunmaktaydı. Bu dükkânın üç hissesi Hasan Ağa'ya bir hissesi Dimitri'ye aitti. Hasan Ağa'nın karısı Afife Hatun yetişkin kızı Aişe Hatun ile birlikte kocasının ölümünden sonra bu üç hisseyi ortağı Dimitri'ye satmışlardı (KA ŞS, 344/28b-2). Kaymakçı Hasan'ın terekesini teslim alan, terekeye ve küçük kız kardeşine vasi tayin edilen yetişkin kızı Aişe Hatun'du. Aişe Hatun, annesine düşen miras hissesini mahkeme huzurunda kendisine teslim etmişti (KA ŞS, 344/20a-2).

Kadınlara, kocalarından kalan miras meseleleri ya da alacak-vereceklerini bizzat kendileri hallederken bazen alacaklı pozisyonunda bulunuyorlardı. Savaşta erkeğin borç ilişkisi içerisinde olduğu kişilerin kimliklerine bakıldığında listenin başında karısı yer alıyordu. Kadınlara kocalarına borçlu

¹⁰KA ŞS, 381/120b-1 (16 B. 1188).

¹¹KA ŞS, 376/18a-3 (18 Ş. 1187). Kocasını adına satış gerçekleştiren diğer kadınlar için ayrıca bkz. KA ŞS, 382/68a-2, 3 (15 B. 1188). Shatzmiller, 15. yüzyıl Granada'sında kadınların mahkemede ve sosyal yaşamda etkin bir role sahip olduğunu ve bunun en geçerli sebebinin de bu tarihte savaşın olmasına bağlamaktadır. Shatzmiller, 2007, s. 2. Shatzmiller incelediği savaş dönemi kayıtlarında benzer sonuca varmaktadır. Eğer anne hayatta ise genellikle vasi tayininde ilk tercihin anneden yana kullanıldığını söylemektedir. Malların kontrolünü anne ya da kadın sağlamaktaydı. Eşinin savaşa gitmesiyle aile içerisinde etkin bir rol edinen kadın, kocasının ölümü halinde vasi tayin edilmesiyle malların kontrolünü de eline alarak bu gücü daha da etkinleştirmekteydi. Shatzmiller, 2007, s. 69.

olmaları rastlanan bir durum değilken eşlerine borçlu olan çok sayıda erkek vardı. Meslektaş, sarraf ve iş ortağı da savaştaki erkeğin borçlu ya da alacaklı olduğu diğer kişilerdi.¹²

Terekenin vasisi kadının bizzat kendisi ve aynı zamanda alacaklı ise terekeden borcunu tahsil ettiğini mahkemeye bildiriyordu. Kadın, alacağını şayet terekenin vasisi bir başkası ise o kişiden talep ediyordu.¹³ Eşin terekeden mehr-i müeccel* hakkını alması, tereke kayıtlarında sık rastlanan bir durumdu. Bu, kocanın ölümü ya da boşanma durumunda karısına ödemekle yükümlü olduğu borçtu. Şayet kadın, kocasından mehr-i müeccel ya da diğer alacaklarını hayatta iken tahsil edemediyse kadının ölümünden sonra devlet bu borcu onun adına kocasından tahsil edip miriye aktarmaktaydı.¹⁴ Cephede vefat eden Abdi Çavuş b. Mustafa'nın da vasi ve varisleri kız kardeşleri Hatice ve Afife Hatunlar idi. Kocasının terekesine varis olamayan Hafize Hatun bt. İsmail mehr-i müeccel hakkını görümcülerinden talep ediyordu (KA ŞS, 378/44b-2). Bir başka kayıta kocasına ait berber dükkânındaki malzemeler müzayede ile vasisi tarafından satışa çıkarılmış ve karısına olan borcu ödenmişti (KA ŞS, 383/53a-2). Erkeğin karısına olan borcu sadece mehir hakkı ile ilgili değildi. Savaşa gitmeden önce karısından "cihet-i karzdan" (borç) borç alan Çorbacı Süleyman Ağa b. Abdullah'ın ölümünden sonra karısı, borcunu mahkemeden talep etmişti (KA ŞS, 344/29a-3-4). Kayıtlara göre kadın alacağından ancak boşanma talep ettiğinde vazgeçiyordu. Örneğin Selime bt. İbrahim bir senedir savaşta olan kocasından haber alamadığı ve nafakasız kaldığı için 57 kuruş (6.840 akçe) alacağından feragat etmesi karşılığında boşanmak istemişti (Üsküdar ŞS, 490/47b-2).

Cephedeki askerin borç ilişkileri incelenirken borçluları ya da alacaklıları arasında ortakları da göze çarpmaktadır. Savaşa katılan asker, esnaf ya da tüccar geride kalan işlerini ortaklarına devrederek savaşa katılmaktaydılar. Aralarında oluşan alacak-verecek davaları da hem kazançları hem faiz hasılatları ya da günün enflasyon oranlarına bağlı olarak oluşmaktaydı. Cephedeki kişi savaşta bulunduğu yıllar içerisindeki faiz hasılatını İstanbul'da bulunan ortağından talep ediyordu. Savaşta bulunan İzmir razakı tüccarı olan Yemişçi el-Hac Süleyman Ağa vefat ettiğinde vasisi, ortağından yalnızca 1.850 kuruş borcunu değil savaşta bulunduğu 1772 ve 1773 yıllarının faiz hasılatı olan 196 kuruşu (23.520 akçe) da talep etmekteydi.¹⁵ Bu faiz oranlarının belirlenmesinde kişiler keyfi olarak yükseltme yapabiliyor ve bu durum şikayetlere sebep oluyordu. İncelenen dönemdeki resmi kayıtlarda ve Şeriyeye Sicillerinde yer yer ismine rastlanan Yeniçeri Ocağı Bezirgânı* Baroh isimli Yahudi, mahkemeye çıkarak özellikle Yeniçeri Ocağı zabitlerinin ve Müslüman tüccarların istidane ile verdikleri borçlarda faiz ücretine sefer bahanesiyle ekleme yaptıklarından şikâyet ederek mahkemeye başvurmuştu (Kal'a, 1997, s. 284).

Ortaklardan birinin ölümü ile beraber ona ait ortaklık hissesi terekesine aktarılıyordu. Mesela savaşta kaybolan Mehmed Ağa'nın şirket malından (mâl-ı şirketten) hissesi olan 822,5 kuruş (98.700 akçe) kassam defterine eklenmişti (KA ŞS, 383/64a-1). Ortaklar arasındaki alacak-verecek davaları da atanan vekiller aracılığıyla yürütülmekteydi. Cepheye bulunan kişinin İstanbul'daki ortağı vefat ettiğinde vekili alacak-verecek hesaplarını kapatıyordu (KA ŞS, 364/20a-1). Ortaklar arasındaki alacak-verecek davaları taraflardan birinin ölümünden sonra geride problemler bırakabiliyordu.

¹²KA ŞS, 344/29a-3-4; 346/53b-1; 364/91b-2; 366/42a-2; 378/44b-2; 383/53a-2, 62b-1; Üsküdar ŞS, 490/47b-2.

¹³İKA, KA ŞS, 344/29a-3, 29a-4 (11 B. 1184); 376/20b-2 (20 şaban 1187); 383/35a-1 (22 Ca. 1188). Savaşta vefat eden piyade kalemi 2. halifesi İsmail Efendi b. Hüseyin'in mallarına savaşta bulunan etbandan Hüseyin Ağa b. Ahmed vasi atanmıştı. İsmail Efendi'nin karısı mirastaki dörtte birlik hissesini ve kocasının kendisine olan 150 kuruş borcunu Hüseyin Ağa'dan 29 Eylül 1773 tarihinde talep etmekteydi. KA ŞS, 372/86b-1 (12 B. 1187).

*Mehir, nikah akdinin gerçekleşmesi için kocanın karısına ödemekle yükümlü olduğu para veya mal demektir. Mehrin iki türü vardır. Birincisi mehr-i muaccel evlenirken erkeğin kadına ödediği bir meblağdır. Mehr-i müeccel ise boşanma ve ölüm gibi durumlarda erkek kadına ödemekle yükümlüdür. Boşanma ya da tereke taksimleri sırasında mehr-i müeccel de gündeme gelmektedir. Aydın, 2003, s. 389.

¹⁴KA ŞS, 374/34a-1 (26 C. 1187); 380/88a-2 (02 R. 1188), 130a-1 (09 Ca. 1188). Araz, 2016, s. 46.

¹⁵KA ŞS, 372/43b-1 (19 Ca. 1187/08 Ağustos 1773). Buna benzer kayıtlar için bkz. KA ŞS, 366/42a-2 (15 L. 1186).

*Bezirgân zengin tüccar anlamına gelmektedir. Büyük şehirlerin dışarıdan gelen sanayi maddeleri ve mamul eşya ihtiyaçları bezirganlar tarafından sağlanırdı. Yeniçeri Ocağı'nda ocak bezirganlarının önemli iktisadi rolleri vardı. Beytülmalcinin idaresinde Yeniçeri Ocağı'nın mali işleri, malzemesinin temini, esame alım satımı gibi işleri ocak bezirganları yapıyordu. Başlangıçta bu görev ocak başyazıcısı tarafından yerine getirilirken daha sonra kârlı bir iş olduğu için Hristiyan ve Museviler'in tekeline geçmiş babadan oğula intikal etmek suretiyle de bezirgân aileleri teşekkül etmiştir. Ocak bezirganlarının İstanbul Valide Hanı ve diğer büyük hanlarda odaları vardı. Ocağa ait paralar, her türlü emtia, vergi ve defterler bu odada saklanırdı. İpşirli, 1992, s. 103.

Mesela Manol babasını savaşta kaybetmişti. Babasının ortağı Nikola'dan alacağı vardı. Manol'un, babasının ortağı ile bu borçtan dolayı araları açılmıştı (İstanbul Bâb ŞS, 257/50b-1). Ortaklıktaki hisse oğula kalmıyorsa ya da anlaşma sağlanamıyorsa bir tarafın hisseleri satın alması ile ortaklığa son veriliyor olmalıydı. Yukarıda bahsedilen cephede vefat eden Kaymakçı Hasan Ağa'nın eşi ve yetişkin kızı Dimitri ile olan ortaklığına hisselerini satarak sonlandırmışlardı (KA ŞS, 344/28b-2).

Her iki ortağın aynı dönemde savaşta bulunduğu da olurdu. Ağriboz salyanecisi Ebubekir Çavuş cephede vefat ettiğinde ortağı bahsi geçen Ocak bezirgânı Baroh bu sırada savaştaydı. Baroh'un ölen ortağına 850 kuruş (102.000 akçe) borcu olduğu vekili tarafından kaydedilmişti.¹⁶ Baroh, çeşitli resmi kayıtlarda Yeniçeri Ocağı bezirganı olarak geçmektedir. Bu kayıt iki açıdan önem arz etmektedir. Birincisi askerlerin ekonomik faaliyetler içerisinde yer almalarına önemli bir örnektir.¹⁷ İkinci olarak üst rütbeli bir askerın Yeniçeri Ocağı bezirganı ile bir ortaklığı söz konusudur.

Terekelerde çokça karşılaşılan hususlardan birisi de alacaklılar arasında gayrimüslim sarrafların bulunmasıydı.¹⁸ Ermeniler bazı finansal mesleklerde etkindiler. Özellikle 18. yüzyılda görünür etnik bir grup olarak sarraflık mesleğinde egemendiler ve bu yüzyılda ödünç para verme işi Ermenilerin elindeydi (Gerber, 2010, s. 105). Bunlardan birisine örnek vermek gerekirse cephede vefat eden bakkal Çavuşbaşı Seydi Ahmed Efendi b. İsmail'in borçlu olduğu kişiler üç gayrimüslim sarraftı; kalan mal varlığı sarraflara olan borcu karşılamıyordu. Seydi Ahmed Efendi'ye vasi olan kişi Divanı Hümayun hâceganından Atıf Hüseyin Efendi b. Ahmed 1.080.000 akçe borcu ödeyecekti.¹⁹

Genelde borç alan kişi birtakım taşınır ya da taşınmaz mallarını aldığı borç karşılığında rehin bırakıyordu. Şayet borç ödenmezse borç veren kişi, kendisine rehin bırakılan malı satılırdı. Bunun için de mahkeme izni gerekliydi. Örneğin Silistre Muharebesi'nde 30 Temmuz 1774 tarihinde şehit olan Çorbacı Es-Seyyid Mahmud Ağa b. es-Seyyid Mehmed'in iki kardeşinden biri Şerife Hatice Vidin kalesinde yaşamaktaydı. Şerife Hatice, abisinden kalan maldan gelen 150 kuruşu Derviş Mehmed Ağa'ya borç vermişti. Aişe Hatun, Derviş Mehmed Ağa borcunun 50 kuruşunu ödemediği için rehin bıraktığı mülk menziline satışa çıkarmak için mahkemeden talepte bulunmuştu. Mahkeme de bu durumu onaylamıştı (KA ŞS, 381/67b-1).

EŞLERİNE VARİS VE VASİ OLAMAYAN KADINLAR

Yukarıda da belirtildiği gibi savaşta ölen erkek terekelerinin vasileri çoğunlukla eşlerdi. Ancak, bazı durumlarda kadın küçük çocuğunun vasisi iken kocasının terekesine vasi ve mirasına varis olamıyordu. Yalnızca mehir hakkını talep edebiliyordu. Bazı durumlarda ne çocuğuna vasi ne kocasının terekesine varis ve vasi olabiliyordu. Bu durumun çok çeşitli sebepleri vardı muhakkak. Fakat bu kadınların bulunduğu pozisyonlar kategorize edilirse belli başlı sebepler ortaya çıkmaktadır.

Eşlerin vasi olmadığı durumlar için belgelerden yola çıkılarak tespit edilen birkaç sebep sıralanabilir. Öncelikle seçkinliğin ve zenginliğin kadınların mahkemedeki görünürlüklerinde bir engel teşkil ettiği birinci sebep olarak gösterilebilir. Üst rütbeli bürokrat ve asker terekesine vasi olan eşlere daha az rastlanmakta olduğu, vasi oldukları zaman bile çoğunlukla mahkemede bir vekil tarafından temsil edildiklerine yukarıda değinilmişti (Urkaç Güler, 2022, s. 110-116). İkinci olarak borçların terekeyi aşması ve bir eşin bu borcu ödemeye gücü yetmemesi vasilik durumunu değiştirebiliyordu. Nitekim bu yüksek borçlar da genellikle üst düzey devlet yetkililerine ait olduğu için birinci madde ile de ilişkilendirilebilir. Savaşa katılan mukabele kaleminde görevli Kâtip Mehmed Said Efendi b. el-Hac Ömer'in ölümünden sonra geride bıraktığı yüklü miktardaki borcu nedeniyle ne karısı Aişe Hatun bt. es-Seyyid Ali Çavuş Ağa ne de erkek kardeşleri terekesine vasi olmuşlardı. Kızları Küçük Şerife Refia'nın da vasisi Mehmed Said Efendi'nin bir aile dostu ya da meslektaşısı olduğunu düşündüren

¹⁶KA ŞS, 364/20a-1 (22 C. 1186/28 Ekim 1772). Ocak Bezirganı Baroh'un resmi belgelerde de adı geçmektedir. Yeniçeri ağaları ve zabıtlarının sefer masrafları için Darphane'den ve Rical-i Devlet'ten borç alınarak Baroh'a para verilmişti. BOA, C..AS., 562/23581 (17.09.1189/11 Kasım 1775). Bu kayıtlarda geçen iki Baroh'un aynı kişi olma ihtimali yüksektir.

¹⁷Askerlik ve ticari hayat arasında oldukça esnek bir ilişki olduğuna dair örnekler zikredilmektedir. Turna, 2006, s. 42-43.

¹⁸KA ŞS, 364/68b-1; 368/28a-1; 372/53b-1, 72a-1; 380/35a-2; 381/58a-3, 120b-1; 383/13a-2, 61b-1, 86a-2.

¹⁹KA ŞS, 381/58a-3 (06 Ca. 1188). Sarraflara borcu olan kişiler hakkındaki diğer örnekler için bkz. KA ŞS, 364/68b-1; 368/28a-1; 372/53b-1, 72a-1; 380/35a-2; 381/58a-3, 120b-1; 383/13a-2, 61b-1, 86a-2.

Hafız Ali Efendi olmuştu. Hafız Ali Efendi hem Şerife Refia'nın vasiliğini üstlenmiş hem de Mehmed Said Efendi'nin yüklü miktardaki borçlarını ödemişti. Normal şartlarda annenin üzerine alması gereken vasiliği bu kişinin üstlenmesinin kalan büyük miktardaki borçtan kaynaklandığını şu ifadelerde görmekteyiz: “kızı Refia'nın tesviye-i umûruna müteveffânın düyûn-ı kesîresi olduğu ihbâr olmağla tereke-i hâzırasını kabz ve düyûn-ı müsbesini edâya kâbel-i şer'den bir vasi ve kayyim nasb lâzım ve mühim olmağla...” (KA ŞS, 368/62b-1). Yine savaşta vefat etmiş Yeniçerilerin Anabolu* Ağası serturnacı Ali Bey b. Ebubekir Paşa'nın da terekesine geride bıraktığı yüksek borcu nedeniyle karısı Emetullah Hatun bt. Abdullah yerine yeğeni Aişe Hanım vasi atanmıştı. Ali Bey'in çok sayıda alacaklısı borçlarını Aişe Hanım'dan talep ediyorlardı (KA ŞS, 364/59a-1: 91b-2: 366/42a-2). Üçüncüsü, eşin fiziksel, ruhsal ya da hukuksal bir sınırlaması olmasına işaret edebilirdi. Eşlerin annelerinin ön plana çıktığı davalarda böyle bir sınırlamadan bahsedilebilir. Bunu somut bir şekilde gösteren ifadeler olduğu gibi üzerinde ancak spekülasyon yapmaktan öte bir şeyler söylemenin mümkün olmadığı davalar da mevcuttur. Mesela savaşta deniz yolu ile dönerken boğularak vefat eden Kürkçü Yusuf b. Molla Mehmed'in hamile karısı terekenin vasisi olmamış bunun yerine kadının kendi annesi terekeye ve henüz doğmamış bebeğe vasi atanmıştı. Burada hamileliğin bir engel olması daha somut bir sebep olarak gösterilebilir.²⁰ Savaşta kaybolan Mehmed Ağa b. Bekir Süleyman'ın terekesinin ve çocuklarının vasiliğine kayınvalidesinin atanmış olması ile ilgili kesin bir şey söylenemez fakat eşin hayatta olmasına karşın bu sorumluluklarda yer almamasında en genel anlamda bir engelinin olduğu söylenebilir.²¹

Bazı davalardan anlaşıldığına göre erkek cepheye gitmeden ölümü halinde bir tanıdığını veya yakını vasi atarken karısına da herhangi bir miras payı bırakmıyordu.²² İslam Hukuku'na göre miras paylaşımalarında miras sahibinin mirasını varislerinden mahrum etme gibi bir seçeneği bulunmamaktadır. Miras sahibi, varis olmayan bir kişiyi mirasçı tayin edemediği gibi varisini de mirastan mahrum bırakamaz. Ancak şeran belirlenmiş mahrumiyet sebepleri ortaya çıktığında varisin tasarrufuna gerek olmadan varis mirastan mahrum kalmaktadır. Bu mahrumiyet miras bırakanı öldürme, murisin ya da mirasçının gayrimüslim olması, zina sebebi ile çocuğun babaya nisbet edilememesi ve kölelik gibi sebepleri kapsamaktadır (Aktan, 2020, s. 144). Fakat bu kayıtlarda hangi gerekçe ile eşin dışarda bırakıldığı anlaşılamamıştır. Cephede vefat eden el-Hac Halil b. Mustafa'nın tayin ettiği vasi Süleyman Beşe b. Ahmed, mahkemede karısı Fatıma Hatun'un huzurunda merhum tarafından vasi atandığını bildirerek, esasında miras taksimlerinde doğal mirasçılara vasiyette bulunulmamasına karşılık, mirasın iki küçük kızı ve cephede bulunan iki kardeşi arasında paylaştırılmasını talep etmiş ve bu talebi şahitlerle kabul edilmişti (KA ŞS, 378/45a-3). Yine bir başka kayda göre savaşta bulunduğu sırada vefat eden Süleyman Ağa b. Abdullah'ın terekesi İstanbul'a aktarıldıktan sonra Süleyman Ağa b. Abdurrahman mahkemeye çıkararak vasinin kendisi olduğunu iddia etmiş, karısı İsmihan Hatun bt. Hüseyin'in huzurunda şahitlerle kocasının vasiyetini ilan etmişti. Süleyman Ağa, vasiyetinde parasının hayır işlerine harcanmasını istemiş ve tek varisi olan karısı İsmihan Hatun'a hiçbir mal varlığı bırakmamıştı (KA ŞS, 323/72b-1). Savaşta vefat eden Bakkal el-Hac Musli b. el-Hac Hasan da geride yalnızca karısı ve kardeşi Ahmed Efendi'yi bırakmıştı. Kalan mal varlığı bilinmemekle beraber 300 kuruş (36.000 akçe) parası ile bir para vakfı kurmayı vasiyet etmiş ve bunun için Pazarbaşı Ömer isimli kişiyi vasi tayin etmişti (KA

*Yunanistan'da Mora yarımadasının kuzeydoğusundaki Nauplia'nın Osmanlılar dönemindeki adı. Mora'da Agrolis Körfezi'nin denize doğru uzanan dil üzerinde bulunan bir liman şehridir. Nejat Göyünç, “Anabolu”, *DİA*, c. III, 1991, s. 105.

²⁰KA ŞS, 329/37b-2 (27 Ş. 1183). Fakat hamile anneler doğmamış çocuklarına vasi olarak atanmaktaydı. Bunun çok sayıda örneği mevcuttur. Dal, 2021, s. 45-46. Klasik literatürde baba veya dedenin cenin için vasi tayininden ziyade malını koruma amaçlı emin tayininden söz edilmekteyse de bazı İslam ülkelerinde cenin için vasi tayinini mümkün kılan yasal düzenlemelere gidilmiştir. Bardakoğlu, 2013, s. 67. Nitekim verilen örnekler Osmanlı Devleti'nde de bu uygulamanın varlığını göstermektedir.

²¹KA ŞS, 381/118b-2 (19 B. 1188); 382/60b-2 (15 B. 1184); 383/64a-1 (15 B. 1188). Mehmed Ağa b. Bekir Süleyman savaşta dönüş yolunda iken yolda kaybolmuştu. Zabtı tutulan eşyalarının vasiliğini karısı ve erkek kardeşleri hayatta olmalarına karşın karısının annesi yani kayınvalidesi üstlenmişti. İsmihan Hatun damadının bütün hak ve hukukunu korumaya ve varsa alacağını kurtarmak için sorumluluğu üzerine almış ve torunlarının da vasisi tayin edilmişti.

²²Bir kimse bir zata hitaben “Sen benim vasimsin”, “Sen benim malımda vasisin”, “Sen benim vefatımdan sonra vekilimsin” veya “Vefatımdan sonra evladımı sana teslim ettim, onun işlerini deruhte et” derse ve o zat da kabul ederse vasilik gerçekleşmiş demektir. Bilmen, 1952, s. 179.

ŞS, 344/22b-1). Yine baba adı kayıta zikredilmeyen Zeynep Hatun da savaşta ölen Hasan Ağa b. Abdullah'ın üç çocuğundan en küçüğü olan Hasan'ın annesi ve aynı zamanda vasisiydi fakat kocasından kalan mallarda varis olarak yer almamıştı (KA ŞS, 382/55a-1).

Kayıtlardan edinilen bilgiye göre, kadınların, vefat eden eşlerinin varisi olamadığı davaların ortaya çıkardığı bir gerçek daha vardı. O da kocasının mallarına vasi ve varis olamayan bazı kadınların evliliklerinin kamu tarafından bilinmediği idi. Bu kadınlar evliliklerini şahitler huzurunda kanıtlamak ve kocalarından alacaklarını Beytülmal'den almak durumunda kalmışlardı. Zeynep Hatun bt. Hüseyin Ağa'nın kocası Kalıçeci İbrahim Beşe b. Abdullah savaşta vefat ettikten sonra kimsesiz olarak addedilmiş ve terekesi hazineye devredilmişti. Zeynep Hatun, hazineden mehr-i müeccel hakkını talep ederken İbrahim Beşe ile üç yıl önce evlendiğini ispat etmek için mahkemeye şahitler sunmuştu. Zeynep Hatun'un neden bu mirasa varis olamadığı ve evliliğini ispat etmek durumunda kaldığı bilinmemektedir (KA ŞS, 383/62b-1). Aynı şekilde Rukiye Hatun bt. Mehmed Arif de cephede vefat eden Muhacı Ahmed Ağa b. Ahmed'den olma kızı Nimetullah'ın vasilğini üstlenirken aynı zamanda evliliğini de şahitler huzurunda ispatlamıştı. Evlilikleri kendi aralarında yaptıkları nikaha dayanıyordu: "*akd-i nikâhımız beynimizde kâim iken...*". Bu davada da diğerinde olduğu gibi kadın, kocasının terekesinden miras payı değil yalnızca mehr-i müeccel hakkını talep edebilmişti (KA ŞS, 376/76b-1-2).

Savaş sebebiyle incelenen davalar Osmanlı aile yapısı hakkında önemli bilgiler vermektedir. Miras davalarındaki paylaşımlar Osmanlı ailesine çok yönlü ve ayrıntılı bir şekilde bakmamızı sağlarken aile bireyleri ve yaşamları ile ilgili anekdotlar da içermektedir. Aslen köle olmakla birlikte sahiplerinden çocukları olması nedeniyle farklı bir statü kazanan ümmü'l-veledlerin hukuki pozisyonları ve aile içindeki rolleri miras paylaşımlarında ortaya çıkmaktadır. Efendisi öldüğünde hür olan ve kölelikten çıkan ümmü'l-veledler birtakım haklara sahip olsalar da efendilerinin mirasından hak alamamaktadırlar.²³ Cephede 13 Mayıs 1770 tarihinde vefat eden Halil Ağa b. Hasan geride ümmü'l-veled Cemile ve Zenciye Fatıma'yı bırakmıştı. Halil Ağa'nın ümmü'l-veled ve kölesinden olan iki kızı bulunmaktaydı. Ümmü'l-veled Cemile'den olan kızı Akile'ye 4 hisse, zenciye Fatıma'dan olan kızı Aişe'ye bir hisse miras payı düşmüştü. İlerleyen yıllarda küçük Aişe vefat edince babasından kalan mal varlığı annesi Fatıma'ya kalırken aile üyeleri üçe düşmüş (KA ŞS, 381/72a-1), dört yıl sonra Cemile de vefat edince Akile ve Fatıma baş başa kalmışlardı. Cemile'nin vefatıyla zenciye Fatıma'ya da bir miktar miras payı ve Cemile'nin kızının bakımı kalmıştı (KA ŞS, 380/117b-1).

Savaşta ölen askerin geride bıraktığı borçları dışında, aile içerisindeki miras anlaşmazlıkları da sicillere yansıyan konular arasındadır. Kişilerin ölümlerini müteakiben miras anlaşmazlıklarının bazısı yıllarca sürmüştür. Örneğin Ayazma Mahallesi'nden Yastıkçı Ebubekir b. Osman söz konusu davanın görüldüğü 27 Mart 1773 tarihinden üç yıl önce vefat etmişti. Ebubekir Donanma ile savaşa giderken kazaen bir barut cephanesi patlamış ve bu patlamada yanarak ölmüştü. Ebubekir'in babası, gelini Aişe Hatun'u oğlundan kalan yastıkçı tezgahına el koyduğu için dava etmişti. Muhtemelen Ebubekir'in ölümü ile bu tezgâh babasına kalmıştı. Mahkemede Aişe Hatun'u temsil eden babası el-Hac İbrahim b. Mustafa damadının öldüğünü reddetmekteydi. Ali b. Osman olayın yaşandığı esnada donanmada yer alan bazı kişileri şahit göstererek oğlunun vefat etmiş olduğunu ispat ederek yastıkçı tezgahını Aişe Hatun'un elinden almıştı. Yaşanan kayınpeder ve gelin arasındaki bu husumette birçok soru akla gelmekte ve savaş şartlarında geride kalanların maruz kaldığı şartlar hakkında da bilgi vermektedir: Ebubekir vefat ettiğinde bir tereke kaydı tutulmamış mıydı? Savaşın sürdüğü bu yıllarda ölen kişilerden kesin haber almak zor muydu? Aişe Hatun üç yıl boyunca gerçekten kocasının ölümünden habersiz miydi? (Üsküdar ŞS, 487/33a-1).

²³Ümmü'l-veled kölelikten daha üst bir statüdedir. Ümmü'l-veled yine bir efendinin kölesidir fakat birtakım haklara sahiptir. Efendi ümmü'l-veledi bir başkasına satamaz ya da bağışlayamaz. Ümmü'l-veled, efendisi hayatta iken hür değildir, efendi öldüğünde doğrudan hür olur. Ümmü'l-veleden doğan çocuklar hür olarak doğar ve babalarından kalan miras hakkına sahiptirler. Ümmü'l-veled statüsü elde etmek isteyen cariyeler mahkemeye başvurmaktadır. Tucker, 1985, s. 182-184. Bu konu ile ilgili yapılan çalışma için bkz. Araz, 2014, 233-260.

SAHİPSİZ TEREKELER

Savaş sırası yahut sonrasında sicil kayıtlarına yansıyan olaylar, hukukun işler haline önemli bir delil teşkil eder. Nitekim hukuk, savaşta vefat eden/şehit düşen, gaip olan kişilerin haklarını korumayı amaçlıyordu. Cephede vefat eden kişiler kimsesiz ise ya da yanlarında bir yakınları yoksa onların mallarına Beytülmal el koymakta ve eşyalar İstanbul'a aktarıldıktan sonra kimsesiz olanların tereke hesapları Beytülmal memurları tarafından yürütülmekteydi.²⁴ Bu kimsesiz olarak varsayılanların bir kısmı varislerine ulaşamayanlardı. Bir süre sonra yakınlarının vefatından haberdar olanlar, Beytülmalden terekeyi talep ediyordu. Bu kişiler de çoğunlukla İstanbul dışında olanlardı.

Cepheye giden bazı erkeklerin geride bıraktığı bir ailesi yoktu. Bu kişilerin cephede vefat etmelerinin ardından sahip oldukları mal varlıkları hazineye devrediliyordu. Kanuni döneminde Sadrazam Lütfü Paşa, padişah iradesi ile her yanı sıkı korunmuş Bab-ı Hümayunda bağımsız bir hazine yaptırdı. Ölenlerin yaşayan varisleri olmadığı takdirde muhalledatı bu hazineye konup mühürlenerek yedi yıl içinde yaşayan varisi çıkıp kimliğini ve varis olduğunu ispat ederse ona teslim edilirdi. Yedi yıl içinde çıkmadığı ve yahut varis olduğunu ispat edemediği takdirde bu gelirin savaş işlerine sarf edilmesi kanun hükmü haline getirildi. (Ahmed Cevdet Paşa, 1966, s. 173-174).

Bu kimsesiz olarak addedilenlerin bazılarının ailelerindeki diğer üyeler, kendilerinden önce vefat etmiş, bazılarının ise ailesi hiç olmamıştı. Bazen kişilerin vefatının hemen öncesinde yakınlarının vefatı da kayıtlarda yer almış ve terekeleri aynı anda tutulmuştu. Mesela Cezire-i Kırım'da bulunduğu sırada vefat eden Mehmed Efendi b. İbrahim'in ölümünün hemen öncesinde karısı da vefat etmişti. Karıkocanın malları bu nedenle hazineye devredilmişti (KA ŞS, 383/92b-1). Savaşta ölüp yakınları da vefat etmiş olan veya Osmanlı topraklarında yaşayan bir akrabası olmayanların büyük bir kısmı yeniçeriydi. İncelediğimiz kayıtlar içerisinde kimsesi olmayan dokuz kişiden altısı yeniçeri, bir tanesi eyalet askeri, bir tanesi ordu şeyhiydi. Bir kişinin ise mesleğine dair bir kayıt bulunmamaktaydı. Kimsesi olmayan savaşta bu askerlerin mal varlıkları ortalama 5.000 ila 40.000 akçe arasındaydı.²⁵ Bunlar arasında yüksek miktarda mal varlığına sahip yalnızca bir kişi vardı. Bu kişi, mal varlığı 606.584 akçe olan mehterbaşı Yusuf Ağa b. Abdullah idi (KA ŞS, 380/35b-1).

Cephede vefat eden kişilere ait miras, borç gibi hukuki işlemleri geride kalan vekil ve vasiler tarafından halledilirken kimsesiz olarak vefat edenlerin miras hisseleri ve alacak-verecek hesapları kim tarafından yürütülürdü? Savaş sırasında Osmanlı mahkemesi borçlu olarak vefat etmiş hayatta bir yakını olmayan kişilerin geride bıraktığı hesapları nasıl kapatıyordu? Kanuni Sultan Süleyman dönemindeki bir kanunnameye göre borçlu ölenlerin borçlarını tahsil etmek Beytülmal'in göreviydi (Akgündüz, 1992, s. 214). Buradan anlaşıldığına göre bu dönemde de kimsesiz olarak vefat edenlerin geride kalan hukuki işlemleri devletin memurları tarafından yürütülmekteydi. Bu kişilere ait terekelere vasi olarak bir Beytülmal memuru atanıyordu. Alaiye kazasından savaşa katılan ve 21 Mayıs 1774 tarihinde vefat eden Şerif el-Hac Osman b. es-Seyyid Hüseyin'in geride kalan kimsesi yoktu ve terekesindeki mal varlığı borcunu karşılamıyordu. Şerif el-Hac Osman'ın alacaklısı olan Tüysüzade el-Hac Hasan Ağa b. el-Hac Mustafa borcunu talep etmekteydi. Dava ile ilgilenen kişinin Hassa kâtibi Süleyman Efendi olması sebebiyle bu borcu devletin ödemiş olması ihtimal dahilindedir (KA ŞS, 379/66b-2).

Savaşın geride bıraktığı karmaşık ortamda her zaman kişilerin ailelerine hızlı bir şekilde ulaşamadığı anlaşılmaktadır. Bu durumda özellikle ailesi İstanbul'da bulunmayanların terekesindeki eşyalar Beytülmal görevlileri tarafından hazineye aktarılmaktaydı. Bu kişiler genellikle savaşa Anadolu'dan katılıp terekeleri İstanbul'da kayıt altına alınmış olanlardı. Yakınlarının vefatından haberdar olan aile üyeleri İstanbul'a gelerek terekenin sahipsiz olmadığını ve ölenin varisleri olduklarını söyleyerek mahkemeden miras taksimi talep ediyorlardı.

Burada yaşanan gecikme ailelerin ölen yakınlarının eşyalarına ne kadar zaman sonra ulaştıkları bilgisini de vermektedir. Kişilerin ölümlerinde kayıt altına alınan terekelerin tarihleri ile ailelerinin

²⁴Ölenin mirasçısı bulunmadığında tereke bazı mezheplere göre miras payı, bazılarında göre sahipsiz mal hükmü olarak devlete kalır (Aktan, 2020, s. 144).

²⁵KA ŞS, 346/75b-3; 368/17b-1; 378/3a-3; 380/2a-2, 8b-1, 72b-1; 381/123b-1; 382/2a-3.

ortaya çıkararak mahkemeye başvurduğu tarihler karşılaştırıldığında bazı ailelerin savaşta ölen yakınlarından aylar sonra haberdar oldukları görülmektedir. Elimizdeki kayıtlarda Anadolu'dan savaşa katılmış altı kişi bulunmaktadır. Es-Seyyid Abdullah Yazıcı b. El-Hac Ahmed bunlardan birisiydi ve Nevşehir'den savaşa katılmıştı. Savaş mahalline giderken yol güzergahında vefat etmiş ve 16 Ağustos 1773 yılında terekesindeki mallar kimsesiz olduğu varsayılarak hazineye devredilmişti. Bu tarihten yedi ay sonra 27 Şubat 1774'te Es-Seyyid Abdullah'ın ailesi ortaya çıkararak terekesini talep etmişti (KA ŞS, 374/30b-2: 378/12b-1: 379/12a-1). Benzer şekilde, Viranşehir kazasında ikamet etmekte olan Es-Seyyid Hüseyin Çavuş Ağa b. İsmail'in de ölümünden sonra 18 Ocak 1774 tarihinde malları hazineye devredilmişti. Bu tarihten bir ay sonra durumdan haberdar olan kardeşi İstanbul'a gelerek abisinin mallarını teslim almıştı (KA ŞS, 379/5a-2: 380/11b-1).

İstanbul dışından savaşa katılmış olan bir başka kişi de Kastamonu'nun bir köyünden Seydi el-Hac Hüseyin Ağa b. Osman idi. 24 Şubat 1774'te ölümünden sonra geride karısı, annesi, erkek ve kız iki kardeşini bırakmıştı (KA ŞS, 379/2b-2). 21 Eylül 1774'te Silistre Muharebesi'nde şehit düşen Osman Beşe b. Muharrem'in de Boyabat'ta ikamet eden annesi dışında kimsesi yoktu. Annesi, Osman Beşe'nin savaşta şehit olduğunu öğrenince Boyabat'tan İstanbul'a vekil yollayarak Beytülmal'den oğlunun terekesini talep etmişti. Fakat Osman Beşe'nin mal miktarı çok az olmalı ki mallarının tamamı ile cenaze masrafları karşılanabilmiş, dolayısıyla annesine herhangi bir mal varlığı bırakamamıştı (KA ŞS, 383/69a-4). Bıyıklı Mehmed Ağa da savaşta vefat ettikten sonra Boyabat'ta oturan annesi, erkek ve kız kardeşi İstanbul'a gelmiş, erkek kardeşi Mustafa Ağa savaşa gitmeden önce Terzi Bedros'a emanet bıraktığı eşyalarını teslim almıştı (KA ŞS, 381/30a-1). Tutrakan ordusunda vefat eden Çukadar Ahmed b. Mehmed'in de İstanbul'da yaşayan bir varisi olmadığından cephede yanında bulundurduğu 12.665 akçelik terekesi Beytülmal'e devredilmişti. Diyarbakır'da oturan kız kardeşi Havva mahkemeye çıkararak miras hissesini talep ediyordu (KA ŞS, 380/15b-3). Köle asıllı Mehmed Beşe b. Abdullah'ın da malları kimsesiz olduğu farz edilerek Beytülmal'e devredilmişti. Varisi olan eski sahibi Serdengeçti Ağası Hasan Ağa b. Abdurrahman mahkemeye çıkararak azat ettiği kölesinin kendi payına düşen hissesini Beytülmal'den teslim almıştı (KA ŞS, 381/92b-2).

SONUÇ

1768-1774 Savaşı'nın siyasi, askeri süreçleri ve sonuçları çeşitli çalışmalarda araştırılmıştır. Bu çalışmada ise 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'ı örneğinde bir savaşın arka planına ait hususi bilgilere ulaşılmıştır. Asker terekelerinden yola çıkılarak savaş meydanında ve İstanbul'da gelişen hukuki süreçler değerlendirilmiş ve cephede bir ölümün ardından gelişen hadiselerle ait detaylı bilgiler sunulmuştur. Bu bilgiler, savaşın askeri ve siyasi anlatımının arkasındaki hukuki süreçleri aydınlatırken cephedeki sosyal yaşama ait hikâyeleri de barındırmaktadır. Buna göre ölen askerlerin eşyalarının değerlendirilme aşamalarının ordu kadınları ile başlayan resmi süreçleri, ne şekilde kontrol altına alındığı ve İstanbul'a aktarımını aydınlatırken askeri menzillerin bir fonksiyonu da ortaya çıkmaktadır. Kimsesiz ölenler ya da yakınlarına ulaşamayanların geride bıraktığı eşyaları ve hukuki hakları devletin resmi kanalları tarafından korunmakta olduğu anlaşılmıştır.

Terekelerin işaret ettiği önemli noktalardan birisi de savaşın geride bıraktığı yaşamda kadınların sorumluluk alanları ile ilgilidir. Buna göre savaşta ölen erkeklerin terekelerinin sorumluluğunu kadınların yürütmesi, kayınpeder ve kayınpirader gibi koca ailesinden erkek üyelerin burada varlığının pek görülmemesi Osmanlı aile yapısı ile ilgili önemli ipuçları vermektedir. Savaşın sosyal bir yansıması olan bu dava örnekleri erkeğin cephede ölümünden sonra gelişen hukuki süreçleri ve kadınların icra ettikleri görevleri gün yüzüne çıkarırken geride kalan ailenin yönetimini kadınların üstlendiğini ortaya koymaktadır. Eşlerin vasi olamadığı bazı durumlarda da yine diğer kadın aile üyeleri rol almakta bazen de erkekler bu görevi üstlenmekteydi. Burada dikkat çekilmesi gereken husus, kadınların erkeklerin şahsını ilgilendiren meselelerinde (tereke teslim alma, vasilik, alacak-verecek, satış vb.) rol oynarken ailenin erkek bireylerinin mahkemede çok sık görülmemesidir. Şayet vasi erkek ise bunun, çoğunlukla aile dışından bir kişinin olması kayda değerdir. İncelenen kayıtlarda erkeğin iş yaşamına dair belgelerin çok fazla olmaması sebebiyle kadınların bu alandaki varlıkları

değerlendirilememiştir. Yalnızca ortaklık meselelerinde terekeden sorumlu olan kadın bu ortaklığa son verirken belgelere yansımıştır.

Asker terekelerinin teslim alınmasında ve devamındaki hukuki işleyişte kadının rolü orta halli Osmanlı ailesindeki çekirdek yapının bir tezahürü olarak görülmüş ve bu konu bahsi geçen tez çalışmasında ayrıntılı olarak tartışılmıştır. Osmanlı ailesine dair yapılan çalışmalarda çekirdek aile yapısının varlığı hanelerdeki üye sayısından ve evlerin büyüklüğünden yola çıkılarak iddia edilmiştir. Bu çalışmada ise bu yapının varlığı hukuki boyutu ile ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ahmed Cevdet Paşa (1966), *Tarih-i Cevdet*, c. VI, İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Ahmed Resmi Efendi (2011), *Hulâsatü'l-İtibâr (1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi Tarihçesi)*, Haz. Osman Köksal, Ankara.
- Akgündüz, A. (1992). *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri: Kanunî Sultan Süleyman Devri Kanunnâmeleri, I. Kısım: Merkezi ve Umumi Kanunnâmeler, IV*. Kitap, İstanbul: Fey Vakfı.
- Aksan, V. H. (1997), *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı Ahmed Resmi Efendi (1700-1783)*, çev. Özden Arıkan, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Aktan, H. (1992) *İslam Aile Hukuku*, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, II. cilt*, Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 396-433.
- Aktepe, M. (1980) *Şemdanizade Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi Müri't-Tevarih II. B*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Aktepe, M. (1980) *Şemdanizade Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi Müri't-Tevarih II. B*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Aktepe, M. (1980), *Şemdanizade Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi Müri't-Tevarih II. B*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Araz, Y. (2016) Osmanlı Toplumunda Çocukluk, Çocuk Evlilikleri ve Cinsellik Yaşı Üzerine Bir Değerlendirme: (19. Yüzyıl Başlarından İmparatorluğun Sonuna) Cinsel İlişkiye Uygundur Lakin Kendi Adına Konuşamaz!”, *Toplumsal Tarih*, (274): 42-49.
- Araz, Y. (2014) *Cariyeler, Efendiler ve Pusuda Bekleyenler: Osmanlı İstanbul'unda Hamile ve Çocuk Annesi Cariyeler Üzerine Düşünceler (1790-1880)*, *Kebikeç*, (37): 233-260.
- Aydın, M. A. (2003) *Mehir*, DİA, c. XXVIII, İstanbul, 389.
- Ayut, N. (1984) IV. Murad'ın Revan Seferi Menzilnamesi, *Tarih Dergisi*: Prof. Dr. M. C. Şehabeddin Tekindağ Hatıra Sayısı, (34): 183-246.
- Bardakoğlu, A. (2013) *Vesayet*, DİA, c. XLIII, 66-70.
- Bilmen, Ö. N. (1952) *Hukuk-ı İslamiyye ve Istilahatı Fikhiyye Kamusu*, V. cilt, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- BOA, AE.SMST.III, 242/19299 (29.12.1184).
- BOA, C..AS., 1160/51648.
- BOA, C..AS., 189/8170.
- BOA, C..AS., 205/8806.
- BOA, C..AS., 562/23581 (17.09.1189).
- BOA, TS.MA.e, 519/21 (25.02.1184).
- BOA, TS.MA.e, 695/26 (11.07.1183).

- Çalışkan, M. S. (2000) (Vekayi'nüvis) Enverî Sadullâh Efendi ve Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1182-1188/1768-1774), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Can, Ö. F. (2022) *Askeri Tarih Çalışmalarında Tereke Defterlerinin Kullanımı: 1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşları'nda Ölen Askerlerin Terekeleri*, (Yayınlanmamış bildiri), OSARK, 09 Eylül 2022.
- Çelebi, Evliya (2011) *Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Gümülcine-Kavala-Selanik-Tırhala-Atina-Mora-Navarin-Girit Adası-Hanya-Kandiye-Elbasan-Ohri-Tekirdağı*, haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, 8. Kitap-1. Cilt, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Dal, E. E. (2021) *The Social Construction of Childhood in the Ottoman Society: A Socio-Legal Analysis of Childcare in Early Eighteenth-Century Üsküdar*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), ODTÜ. Ankara.
- Demir, U. (2012) *1768 Savaşı Öncesi Osmanlı Diplomasisi: 1755-1768*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.
- Findley, C. V. (2011) *Siyasi Kültür ve Büyük Haneler*, Türkiye Tarihi 1603-1839, Geç Osmanlı İmparatorluğu, ed. Suraiya Faroqhi, c. III, İstanbul, s. 89-107.
- Gerber, H. (2010) *Muslims and Zimmis in Ottoman Economy and Society: Encounters, Culture and Knowledge*, in *State and Society in the Ottoman Empire*, Albany: State University of New York, 99-104.
- Göksu, S. (1993) *Mehmed Hasib Rûznâmesi (H. 1182-1195/ M. 1768-1781)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Göyünç, N. (1991) *Anadolu*, DİA, c. III, 105.
- Halaçoğlu, Y. (2002) *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, İstanbul: PTT Genel Müdürlüğü.
- Hammer, B. (1991) *Büyük Osmanlı Tarihi 8 (Onbeşinci Cilt)*, İstanbul.
- İlgürel, M. (1997) *1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Çeşme Mağlubiyeti*, I. Uluslararası Çeşme Tarih ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri 15-17 Eylül 1995, İzmir: Çeşme Belediyesi, s. 59-66.
- İpşirli, M. (1992) *Bezîrgân*, DİA, c. VI, İstanbul, 103.
- İpşirli, M. (2002) *Kazasker*, DİA, c. XXVI, İstanbul, 142.
- İsam Kütüphanesi Arşivi İstanbul Bâb Şeriyeye Sicilleri: İKA, İstanbul Bâb ŞS, 257.
- İsam Kütüphanesi Arşivi Kısmet-i Askeriye Şeriyeye Sicilleri: İKA, KA ŞS, 319, 323, 328, 329, 344, 346, 353, 364, 366, 368, 370, 372, 374, 376, 378, 379, 380, 381, 382, 383.
- İsam Kütüphanesi Arşivi Üsküdar Şeriyeye Sicilleri: İKA, Üsküdar ŞS, 372, 487, 490.
- İşbilir, Ö. (2007) *Nüzul*, DİA, c. XXXIII, İstanbul, 311-312.
- Kala, A. (1997) *İstanbul Külliyyatı III: İstanbul Ahkam Defterleri İstanbul Ticaret Tarihi I (1742-1779)*, haz. Ahmet Tabakoğlu vd., İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul Araştırma Merkezi Yayınları.
- Karakışla, Y. S. (2015) *Osmanlı İmparatorluğu'nda Savaş Yılları ve Çalışan Kadınlar: Kadınları Çalıştırma Cemiyeti (1916-1923)*, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koldaş, V. (1966) *Mahmud Sabid Tarih-i Silistre (Metin – Transkripsiyon)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, (Yayınlanmamış Bitirme Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul.
- Metinsoy, E. M. (2017) *Ottoman Women during World War I: Everyday Experiences, Politics and Conflict*, Cambridge: Cambridge University Press.

- Muir, E. (2006) *Introduction: Observing Trifles, in On Microhistory, New Perspectives: Historical Writing*, ed. Peter Burke, Cambridge, VII-XXVIII.
- Mustafa K. (2002) *İbretnü mâ-yı Devlet (Tahlil ve Tenkitli Metin)*, haz. Ahmet Öğreten, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Nicolle, D. (2013) *Osmanlı Orduları 1300-1774*, çev. Özgür Kolçak, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Özcan, A. (2012) *Ulufeciyan*, DİA, c. XLII, İstanbul, 61.
- Redhouse, J. W. (1996). *Nüzl, Turkish and English Lexicon Shewing in English the Significations of the Turkish Terms*, Beirut: Mektebetu Lübnan, s. 2079.
- Sahillioğlu, H. (1965) Dördüncü Murad'ın Bağdat Seferi Menzilnamesi (Bağdat Seferi Harp Jurnalı), *Belgeler: Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, II (3-4): 1.
- Şakul, K. (2003), Osmanlı Askeri Tarihi Üzerine Bir Literatür Değerlendirmesi, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. I, sayı 2, s. 529-571.
- Schacht, J. (1986) *İslam Hukuku'na Giriş (An Introduction to Islamic Law)*, çev. Mehmet Dağ, Abdülkadir Şener, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Shatzmiller, M. (2007) *Her Day in Court: Women's Property Rights in Fifteenth-Century Granada*, Cambridge: Harvard Law School Harvard University Press.
- Tucker, J. (1985) *Women in Nineteenth-Century Egypt*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Turna, Nalan (2006) *The Everyday Life of İstanbul and Its Artisans, 1808-1839*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Binghamton University. USA.
- Urkaç Güler, N. (2022) *Savaş Döneminde Kadın ve Aile: 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi'nde İstanbul*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Vasıf Ahmed Efendi (2020), Ahmed Vasıf Efendi ve Mehasinü'l-Asar ve Hakaiku'l-Ahbar'ı 1166-1188/1752-1774 (İnceleme-Metin), Haz. Nevzat Sağlam, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.